

Máté Zsuzsanna

Az „Erdélyi Iskola” egyik alapítójáról, Málnási Bartók György kolozsvári–szegedi filozófusról és esztétikafelfogásáról

■ Málnási Bartók György (1882–1970) filozófus nevét hazánkban a Szegedi Tudományegyetemen 2007-ben alapított filozófiai doktori iskola viseli. Az SZTE BTK bejárata közelében Málnási Bartók György születésének 125. évfordulója alkalmából felavatott emléktábla városnevei – „Kolozsvár–Szeged–Kolozsvár” – a Ferencz József Tudományegyetem hajdani filozófusprofesszorának sorsát jelképezik, mely Erdélynek és Magyarországnak a trianoni döntést követő történelmével és a kolozsvári egyetem áthelyezéseivel fonódott össze. Tanulmányomban a XX. század elején Kolozsvárt létrejött első önálló magyar bölcséleti iskola, az „Erdélyi Iskola” egyik alapító filozófusának életútját vázolom, „erdélyiségét” felidézve; majd esztétikafelfogását szellemfilozófiájának egészében elhelyezve mutatom be. (Szubjektív szellemi motiváció, hogy az általa alapított, 1921-től 1940-ig vezetett, szellemfilozófiai irányultságát részben folytató szegedi filozófia tanszék hallgatója voltam fél évszázaddal később. 2007 óta pedig, az SZTE Málnási Bartók György Filozófia Doktori Iskola tőrzstagja, majd témavezetője vagyok a művészetfilozófiai, esztétikai képzési programban.) Málnási Bartók György – Kolozsvárt, Szegeden, Budapesten 1901 és 1947 között megjelent 211 tételű bibliográfiájának¹ – több kiadást is megért filozófiai könyveiben² és néhány esztétikai tanulmányában³ meglévő esztétikafelfogásának feltárása és értelmezése még nem történt meg. Az eddigi etikai, értékelméleti, antropológiai, filozófiatörténeti és összehasonlító utókori elemzésekből⁴ e diszciplína vizsgálata hiányzik, valószínűsíthetően az életműben meglévő szétszórtság miatt, mivel önálló esztétikai könyve nem született. Azonban a filozófiát rendszerként értelmező alapműveiből egy olyan felfogás körvonalazódik, mely érték-kaotikus körunkban akár meggondolandó is lehet. Ily módon, az életmű nagyságához képest csupán annak néhány mozzanatát kiemelő írásom remélhetően nem pusztán egy pályakép és egy ismertetés benyomását kelti, hanem –

Málnási Bartók György munkásságának tanulságossága mellett – egyben jelzi erdélyi és „Erdélyi Iskola”-i habitusát, az utókor emlékezetében megőrzésre érdemes filozófiájának és esztétikai gondolatainak szellemiségét.

A málnási Bartók család 1610-ben kapott székely lófő nemességet (a nemesi oklevél jelenleg Kolozsváron, a Farkas utcai templom falán látható). A gazdálkodás mellett nemzedékeken át hol Báthori, Bethlen, hol pedig a Rákócziak seregében forgatták a fegyvert. Birtokuk Málnáson, egy Kovászna megyei kis faluban, Tusnádfürdőtől délre volt, ahol egyébként Málnási Bartók György apja is született, aki később a nagyenyedi Bethlen Kollégiumban 1871-ben fejezte be teológiai tanulmányait, s tette le a református papi vizsgát. Idősebb Bartók György életpályáját bemutató irodalomtörténész és helytörténész, Gaal György összefoglaló megfogalmazását idézve: életútja „jellegzetesen erdélyi pálya, egyházi keretekben alakuló polihisztor-pálya”⁵ volt. 1872 őszén egyháza támogatásával Németországba utazott, s négy félévet a tübingeni egyetemen töltött. Tübingen akkoriban a klasszika-filológiában volt iskolateremtő, például „Rudolf Roth szanszkrit kutatómunkája és hétékötetes szótára fogalomszámba mentek. [...] Úgyhogy Bartók is szanszkrit-tanulmányokba kezdett”. Majd többirányú filológiai és filozófiai tanulmányai betetőzéséként 1874-ben védte meg „*Lessings philosophische und religiöse Grundanschauung*” („*Lessing filozófiai és vallási alapnézetei*”) című doktori disszertációját. A református lelkész, a „bölcslelettudor”, a filológus és a teológus a családalapítás mellett „élete legtermékenyebb két évtizedét abban a harcban töltötte el”, mely végül a püspöki székhelynek számító egyetemi városba, Kolozsvárra helyezte a református teológiaképzést, mivel „minden álma az volt, hogy bölcséletet tanítson a leendő teológusoknak. Tudását Erdély-szerte elismerték, kitartását püspöki székek jutalmazták, de tanári katedrát csak átmenetileg kaphatott”.⁶ Ravasz László így sommáz a „filozófus

püspök” halála utáni évben: „a nyelvészetet, filozófiát és a teológia minden egyes diszciplínáját” művelte, „egész életén át professzornak készült, s bár ezt a célját soha sem érte el, mégis annyit tanult és annyit írt, mint akármelyik rendes egyetemi tanár”.⁷

A „filozófus püspök” akkor halt meg, 1907 decemberében, amikor huszonöt éves fia, Málnási Bartók György éppen minden álmát megvalósította édesapjának: teológiai (1904), filozófiai (1905) tanulmányai befejezése után a lipcsei, a jénai és a heidelbergi egyetemen tanult, Kolozsvárt Böhm Károly, Heidelbergben a (badeni) újkantiánus Wilhelm Windelband és a vallásfilozófus Ernst Troeltsch voltak mesterei.⁸ Majd 1906-ban filozófiából doktorált, egy év múlva magyar–német szakos középiskolai tanári diplomát is szerzett. 1907 őszén pedig a kolozsvári református teológiai akadémia első filozófiamagántanárrá minősítette. Ahogy a „filozófus püspök” apa sorsa a XIX. század második felében szellemi-közéleti küzdelmekkel telített „jellegzetesen erdélyi pálya, egyházi keretekben alakuló polihisztor-pálya” volt, úgy a fiú filozófussorsa szintén jellegzetesen erdélyi maradt, ami a tudós polihisztorságát és a tudósprofesszor folytonosan újrakezdő küzdéssorozatát illeti. Életútja azonban a XX. században már történelmi keretet kapott, teljes mértékben összefonódott Erdély és Magyarország kettészakításával, egyesítésével, majd újbóli szétszakításával. Málnási Bartók György 1917-ben – bár sikeresen pályázta meg a filozófia tanszékvezetői állást a kolozsvári egyetemen –, harmincöt évesen immár egyetemi professzorként, azonban ezt a lendületet ideiglenesen megtörte a trianoni diktátum és annak ismert következményei, többek között a kolozsvári egyetem bezárása. 1919 őszén a tanári kar döntő részét kiutasították Kolozsvárról, de Bartók György egyike volt azon ottmaradtaknak, akik két éven keresztül próbálkoztak a lehetetlennel, a magyar nyelvű felsőoktatás újjászervezésével a megváltozott körülmények között. Erdély nagy egyházainak – katolikus, református, unitárius és izraelita – összefogásával megszületett ugyan az úgynevezett felekezeti közti egyetem terve, de ez csak terv maradt. Sikerült viszont egy tanév erejéig (1920-21-ben) a Református Teológián belül egy tanárképző intézetet működtetni, s Bartók ennek a tanárképzőnek volt az igazgatóhelyettese. 1921 őszén a megszüntetett kolozsvári egyetem törvény szerinti jogutódja a szegedi egyetem lett, az akkori jogszabályi rendelkezések szerint valamennyi egyetemi alkalmazott esküt tett szolgálatkezdése idején a magyar államnak, ahogy Bartók és professzortársai is, ám ekkor „a magyar állam iránti hűség egyúttal az erdélyi magyarság cserbenhagyását” is

jelentette.⁹ Talán e tragikus, drámai szituáció (is) éltette Bartókban és erdélyi kollégáiban egy kolozsvári egyetemi újrakezdésben való hitet, mely csaknem két évtized múlva, 1940-ben ugyan megvalósult, ám kolozsvári–szegedi társai már nyugdíjba mentek, illetve elhaláloztak. Így összegyűjtött szinten csupán ketten tértek vissza Kolozsvárra az 1918-as hajdani tanári karból, az akkor már ötvennyolc éves, a szegedi egyetemen 1939–40-ben egyhangúan megválasztott rektor, Málnási Bartók György és a botanikus Györffy István. A bécsi döntés következményeként az immár kolozsvári Ferencz József Tudományegyetemen ismételt egyetem- és tudományszervezési feladatok jutottak osztályrészül, immár a visszatelepült kolozsvári egyetem rektoraként és egyben a bölcsészkar dékánjaként.¹⁰ Ahogy korábban a kincses Kolozsvárról Szegedre vitte szellemi kincseit – filozófiai rendszerének etikai alapvetését, *Az erkölcsi érték philosophiája* (Kolozsvárt 1911-ben megjelent) és *A filozófia lényege és alapproblémái* című (Kolozsvárt formálódott és Szegeden 1924-ben kiadott) könyvének fejezetvázlatait; valamint oktatás- és tudományszervezői tapasztalatait, illetve minden filozófiai diszciplínát oktató polihisztorságát –, úgy vitte vissza a kolozsvári egyetemre azokat az újabb szellemi kincseket, melyeket már Szegeden hozott létre. Többek között az 1922-től általa indított *Acta Litterarum ac Scientiarum Regiae Universitatis Francisco-Josephinae. Sectio Philosophica* és az 1936-tól 1944-ig a szintén általa szerkesztett, országosan is rangos filozófiai folyóiratot, a *Szellem és Élet* címűt valamint annak könyvkiadói „*Szellem és Élet Könyvtára*” filozófiai könyvsorozatát; nemzetközi szinten több társaság által is elismert és kitüntetett tudományos habitusát, valamint életművének egy újabb kiemelkedő jelentőségű, *az Ember és élet. A bölcsélet antropológiai alapvonalai* (1939) című könyvét, „mely szerint a moral, az érték kérdéseiről nem lehet beszélni csak egy átgondolt antropológia nézőpontjából, nagyon újszerű gondolat ebben a korban. Ebben a művében alkotja meg az életmező fogalmát, amely ma is izgalmas intellektuális asszociációkat kelt a gondolkodó emberben.”¹¹ Tóth Miklós – a filozófus(professzor) unokaöccse, később Hollandiában élő erdélyi emigráns, a *Mikes International Hungarian Periodical for Art, Literature and Science* című folyóirat szerkesztője, Bartók György 1947 utáni, terjedelmes kéziratot hagyatékának gondozója – így emlékezett 2007-ben a kolozsvári évekre: „az erdélyiek szemében ő valóban központi személyiség volt. [...] Jékely Zoltánt idézem. Ő 1940-ben vagy 1941-ben egyik írását e szavakkal dedikálta Bartóknak: Bartók Györgynek, Erdély utolsó fejedelmének. Aki őt akkor ismerte, magas,

erőteljes természetével, ha kellett, erőteljes hangjával, vezéregyéniséget kisugárzó megjelenésével, aki küldetésstudatával példamutató volt sokak számára, egyben a házsongárdi temető bejáratát sírkövével őrző három püspök egyikének, id. Bartók Györgynek a fiaként, az erdélyiek számára világosan, félreérthetetlenül a miénk volt és maradt: Erdély hűségese fia. [...] Az asztalnál hallottam tőle többször is 1940 nyarán, hogy az egyetemi filozófiai intézetben a román professzor még a kihegyezett ceruzákat is otthagya az asztalon, jelölve annak Bartók akkori szavai szerint, hogy ő oda visszajön. Mindig megvolt Bartók György arról győződve, hogy a háború eleve el volt vesztve. Ő, a nagy és heves Hitler-ellenes, mindig látta, hogy Erdély visszatérése a történelem folyásában menthetetlenül ideiglenes lesz. [...] Nyílt szemmel vállalta azt, amit előre látott. Nem próbált megfutni előle. Ez volt Erdély sorsa, tehát ez volt az ő sorsa. Később, 1944-ben, midőn minden összedőlt, neki feltétlenül menekülnie kellett. Az utolsó pillanatban. Ő a románok listáján volt. Minden nélkül, ötezer kötetes könyvtára hátrahagyásával, néhány kofferrel, benne többek közt az ókori filozófia történetének a lezárt kéziratával, melyet később a Mikes International 2002-ben első kiadványaként adott ki, az egyik utolsó vonattal hagyta el mindörökre az ő szeretett Kolozsvárát. Erdély: sors. Küldetés. Életrajza.¹²

1945-ben az MTA ugyan a tagjának választotta meg (’27-től már levelező tag volt), azonban mint filozófus-professzort ugyanebben az évben már nyugdíjazták is. 1946-tól három évig a budapesti Református Teológiai Akadémián a filozófia nyugalmazott, rendes tanára volt. 1949-ben az MTA tanácskozó taggá minősítette vissza, kizorult a tudományos közéletből, „az »írásstudók árulásában« nem volt soha cinkos”.¹³ A folytonos újrakezdés és küzdés, a meg nem alkuvás; a szándék, a szó, az írás és a tett egysége, kivételes „egész-sége” hitelesítheti számkra Málnási Bartók György filozófusi életművét, a philosophia perennis problémaérzékeny és tárgyilagos művelését, mely jellegzetesen erdélyi maradt művelőjének polihisztorságát, autonomitását és a mindenkori szellemi valóság cselekvő formálását illetően. Budapesten, élete utolsó két évtizedében ugyan visszavonultan élt, szerény körülmények között, félig megvakultan, ám itt is erdélyi barátai körében. A hasonló életutat bejárt kolozsvári egyetemi kollégái rendszeres vendégei voltak, mint (a kolozsvári–budapesti–kolozsvári) orvosprofesszor Haynal Imre, Bartóknak egyik legjobb és legbensőségesebb barátja, Zolnay Béla (a szegedi–kolozsvári irodalomtörténész és nyelvészprofesszor), Mátyás Ernő (a kolozsvári–sárospataki teológusprofesszor),

Berde Károly (a kolozsvári, szegedi, pécsi, majd ismét kolozsvári orvosprofesszor), valamint Áprily Lajos, Makkai Sándor, Ravasz László és még sokan mások, így például hajdani tanítványai közül számosan, „de Tamási Áron is ott volt többször, aki néha írásaiból olvasott fel. [...] Akkor aztán ott ült az asztalnál Berzsenyi és Sartre, Ady és Babits, Goethe és Rabelais, Petőfi és Horatius, Dante és Arany, Shakespeare és Madách, Huxley és Németh László. [...] Bartók Györgyről szólva Erdélyről kell beszélni. Erdélyről, amelybe ő teste-lelke minden szálával gyökerezve volt. Előadásában, a vele folytatott beszélgetésekben Erdély minduntalan megjelent. Nem nosztalgikusan, hanem tényszerűen. Nagy adatismerettel, de a szülőföldhöz való természetes ragaszkodás, a szerető-szerelmes ragaszkodás öserejével. Sokan látták, joggal, Bartók Györgyben Erdély megszemélyesítőjét.”¹⁴

XX. század első évtizedében létrejött, legelső magyar bölcseleti iskola, az „Erdélyi Iskola” – miként az alapítók nevezték, majd a század végén a „Kolozsvári Filozófiai Iskola” néven jegyezték – létrehozója Böhm Károly kolozsvári tanár, filozófus és professzor (1846–1911), valamint tanítványa, az 1907-től már a kolozsvári református teológiai akadémián filozófiát oktató magántanár, Málnási Bartók György.¹⁵ Böhm Károly az első önállóan mondható magyar filozófiai rendszert alkotta meg, *Az ember és világa* címmel, egy hatkötetes bölcselet formájában. Tanítványa, Málnási Bartók György pályakezdőként a filozófia etikai kérdéseivel, kiemelten az akaratszabadság problémájával foglalkozott, Kolozsvárt 1906-ban megvédett és megjelent doktori értekezésével megegyezően.¹⁶ Majd a kolozsvári évek teológiai, valláspszichológiai, filozófiatörténeti és etikatörténeti munkái közül kiemelkedőnek bizonyult *Az erkölcsi érték filozófiája* (1911) című könyve, melynek filozófiai és etikai álláspontját mestere, Böhm Károly autonomista értéktana hatására alakította ki. Böhm halála után mestere munkáit három évtizeden át gondozta, 1912 és 1942 között *Az ember és világa* 4-5-6. kötetét kiadva, számos tanulmányban és egy monográfiában mutatva be életművét. Bartók György azonban nem volt Böhm-epigon, ahogy szellemi társai sem, ezt jobbra feledésbe merült szüve-rén bölcseletük bizonyítja.¹⁷ Az „Erdélyi Iskola”-hoz tartozott többek között a szintén Böhm-tanítvány Ravasz László (református püspök – Budapest), Makkai Sándor (erdélyi református püspök, majd a debreceni egyetem professzora és szépíró), Tankó Béla (a debreceni egyetem filozófiaprofesszora), Tavasz Sándor (a kolozsvári Református Teológiai Fakultás rendszeres teológia professzora), Varga Béla (erdélyi magyar unitárius püs-

pök, filozófus, teológus). Az „Erdélyi Iskola” következő nemzedékét már Málnási Bartók György tanítványai alkották, mindketten Budapesten voltak professzorok, és a negyvenes évek végén emigrálni kényszerültek Magyarországról. Kibédi Varga Sándor Szegeden, a filozófusprofesszor tanítványaként lett a filozófia doktora, majd a szegedi és a budapesti egyetem magántanára, 1951-től pedig a müncheni egyetem tanára, nemzetközi szinten elismert Kant-szakértő, szellemfilozófiai munkássága elsősorban az ismeretelmélet és az értékelmélet területén folyt, a filozófiáról, Bartók-tanítványként, mint „egyetemes rendszer”-ről gondolkodott.¹⁸ A másik Bartók-tanítvány, Vatai László a kolozsvári egyetemen doktorált 1942-ben, egy évvel később az irodalom filozófiája témakörben tett egyetemi magántanári habilitációt Bartók vezetésével, majd 1947-ig budapesti egyetemi tanár és református lelkész volt. (47 elején koncepciók perben bebörtönözték, ősszel emigrált. Amerikai, később kanadai református lelkészként magyar nyelvű istentiszteleteit rendszeresen közvetítette a Szabad Európa Rádió). Percz László filozófiatörténeti kutatásai szerint az „Erdélyi Iskola” nemzedéke „Böhm kései bölcselétének megfelelően a badeni neokantianusokkal rokon értékfilozófiai programmal indul tehát. Tagjai a neokantianizmus előfeltevéseivel és kategóriarendszerével fognak munkához: filozófiájukat normatív módon értelmezik, transzcendentálfilozófiai keretbe foglalt értékfilozófiaként határozzák meg, [...]”¹⁹ Az „Erdélyi Iskola” egyik utolsó tagja és egyben autentikus méltatója, Kibédi Varga Sándor pedig így foglalta össze értékfilozófiai kutatásaik jelentőségét: „Az értékelő tudat fejlődési stádiumainak feltárása és a köztük lévő összefüggés tisztázása, az önérték fogalmának felismerése és az értékelés gerincfogalmává avatása épp oly maradandó érdem, mint az egyes értékfajok természetének elemzésében elért eredményeik.”²⁰ Mindemelllett az „Erdélyi Iskola” tagjai aktív formálói voltak a Trianon utáni magyar – az erdélyi és/vagy az anyaországi, illetve a két Bartók-tanítvány esetében az emigráns magyar – szellemi valóságnak.

Málnási Bartók György 2007. szeptember 4-én felavart szegedi emléktábláján egy olyan idézet olvasható a filozófustól – „Az igazság egyetemes egész.” –, melynek értelmezése egyet jelent bölcselete summázatával. Már a XX. század elején érzékelhető hazánkban a relativizálódás tendenciája, akár a művészetfilozófiai gondolkodásban (például az ettől való elhatárolódás kimondásával, ahogy azt a pályakezdő Fülep Lajos művészetfilozófiájában²¹ láthatjuk először), akár a költészetben, egyfajta ambivalens viszonyulással. Ady létér-

telmezésében szinte elsőként teszi szavá „A minden egész eltörött” élményét (Ady Endre: *Kocsi-út az éjszakába*, 1909); hasonlóképpen a mindent átható viszonylagosságot, a hagyományos értékek megkérdőjelezését, szembeállítva azt az ember támaszkereső lelki szükségletével, a bizonyosságok keresésével: „Hiszek hitetlenül Istenben, / Mert hinni akarok, / Mert sohse volt úgy rászorulva / Sem élő, sem halott. [...] Szépség, tisztaság és igazság, / Lekacagott szavak, / Óh, bár haltam volna meg akkor, / Ha lekacagtalak. / Szüzesség, jóság, bölcs derékség, / Óh, jaj, be kellett.” (Ady Endre: *Hiszek hitetlenül Istenben*, 1910.) Éppen e relativizmus ambivalensen megélt korszelleme támasztja alá a bartóki axiomatikus kijelentés jelentőségét, melynek nyomán filozófiájának valamenyi alapvonása megjelölhető. Egyrésztől antirelativista axiológiája, az igaz, a jó és a szép „önértékeinek” megjelölésével; másrésztől a filozófus antipozitivistája, az „egyetemes Egészre” irányuló látásmódja, harmadrészt az, hogy bölcselete a „Szellem” filozófiája, mely az igazság ismeretére törekszik. Málnási Bartók György a kolozsvári évek alatt formálódott, Szegeden 1924-ben megjelent, *A filozófia lényege és alapproblémái* című axiomatikus, filozófiai rendszerének alapvetését tartalmazó könyvében a filozófiát mint az „egyetemes egésze” irányulót fejt ki, miáltal maga is egy olyan alapegység, mely leképezi organikus és univerzális tárgyát, az Egészre, mégpedig rendszerszerűsége révén. Transzcendentálfilozófiai felfogásában a filozófia valamenyi művelőjét ugyanaz a filozófiai szellem, „filozófiai éthosz” hajtja, ösztönzi egy magasabb egység felé. Szerinte „csak egy filozófia van, mert csak egy a filozófiai szellem”, ily módon a különböző eszmerendszerek, azaz maga a filozófia története „csak ágai az egy és ugyanazon Egésznek. És mi hozzátehetjük: ezt az Egészre és ezt az Egyetemest ma annál erősebben sóvárogjuk és szeretjük, mert ismét betört és emészt a sötétség, amikor az eszmék jelentése elhomályosul, értékük ingadozó lesz, amikor nem tudunk különbséget tenni fény és árnyék között, s a jövődönék még lehetőségeit sem sejtjük.”²² Antirelativista gondolatrendszerének építkezésében egyfajta dialógust folytatott a bölcsellettörténet nagy alakjaival, s ahol csak lehetett, utalt a magyar gondolkodókra is, pl. Széchenyire, Kölcseyre, Sipos Pálra. A filozófia, melyet szigorúan elhatárolt a teológiától, az emberi értelem alkotása, egyetemes és érdekektől független teória. Bartók pozitívizmuskritikája tükröződik a filozófia fő céljának meghatározásában, miszerint „az egyetemes filozófia soha nem törekedett ún. részlet-tudásra, a valóság felett való csodálkozásában nem állott meg végleg a valóság egyes részeinél, hogy azokat önmagukban töviről

hegyire elemezze, leírja, ide-oda forgassa, hanem figyelmét az osztatlan Egészre fordította. Minden igazi filozófia törekvésének főcélja ennek a nagy és tömör Egésznek megértése egyetemes elvekből, az Egészből fakadó ősprincípiumok segítségével. [...] az Egész felé és annak megértésére tör.”²³ Bartók György szellemfilozófiájában a „filozófia a szellem önismerete”. A „szellem” fogalmának, kategóriájának filozófiatörténeti hagyományozottságát és értelmezését tíz év múlva, A „szellem” *philosophiai vizsgálata* (1934) című művében összegzi, Kanttól és a német romantikus Schellingtől, a hegeli „szellemfilozófián” keresztül Diltheyig és a kortársak, így Scheler, Fechner és Nicolai Hartmann szellemfogalmáig, kifejtve a saját felfogását is, illetve tovább részletezve azt az „életmező” fogalmának bevezetésével.²⁴ A *filozófia lényegének felfogása* szerint egy olyan egyetemes szellem működik az egyéni Én-ben, igazán jelentős tevékenységeinek és alkotásainak – a művészi alkotások, a nagy erkölcsi cselekedetek, a vallásos bizonygatótételek, a tudományos munkák és a filozófiai alkotások – közvetítése által, mely bár homogén lényegű, mégis végtelen gazdagságú, ily módon kimeríthetetlen az egyének és a különböző korok eszméi számára a megnyilvánulási formákat tekintve.²⁵ A szellem e gazdagságát reprezentálja a kultúra világa, mely a „szabad és önkéntes kapcsolatok”, az értéknek a nemértékkel folytatott küzdelmének végtelen birodalma. „A kultúra a történet világa.”²⁶ A *kultúrphilosophia néhány alapkérdéséről* című tanulmányának kérdésfeltevése erre irányul: „miféle elemekből áll a történet világa, miféle komplexum-formák fordulnak elő és miféle strukturális törvények érvényesek benne?” Miként a szellemfilozófus Dilthey állandó kérdése is, hogy mi az „a belső valami, amit a vallásokban, a műremekekben, az államokban, az egyházakban, a könyvekben megérteni akarunk. Ez nem valami »lelki«, hanem teljesen *szellemi* képlet, amely sajátos struktúrával és törvényszerűséggel bír.”²⁷

Bartók bölcséletében e „szellemi képlet” egyik alapvető törvényszerűsége (ahogy ezt öt évvel később, A „szellem” *filozófiai vizsgálatában* is hangsúlyozza), hogy a szellemi alkotás, legyen az akár egy erkölcsi értéket megvalósító cselekedet, vagy egy esztétikai alkotás, a szellem sajátos világához tartozik – ily módon az értelem műveként felfogott jelentés –, valamint az értékek világához is. Azonban a „jelentés és az érték csak a megértésben válik létezővé”.²⁸ A „szellemi képlet” másik alapvető törvényszerűsége axiológiai. Bartók A *filozófia lényege* című elméletképző könyvében az érték fajait tekintve élesen elkülöníti az „önértéket” az „élvértéktől” és a „hasznónértéktől”. Míg ez utóbbiak az önfenntartást szolgálják, addig az önérték a

„létezés síkjában három irányba vetődik szét: a logikum, etikum és esztétikum kategóriáinak megfelelően beszélünk az igaz, a jó és a szép önértékeiről”, melyek a tények (a természet, a valóság) „van” világa felett állóak, ugyanakkor megvalósulásuk a mindenkori valóságtól függ, melyre akkor van nagyobb esély, ha az adott kultúra az önértékek irányába „szabályozott kultúra”. Az önértékben az ember voltaképpen a maga értékét ismeri meg, mivel „az önérték maga a szellem”. A filozófia önértéktanai, értékdiszciplínái: a logika, az etika és az esztétika „elméleti és teoretikus ismeretet közölnek a gyakorlati szabályozás minden célja és vágya nélkül. [...] Ezeknek az önértékekről szóló filozófiai tanoknak feladata annak kimutatása, hogy az önérték minden faja: az igazság, a jóság, a szépség, a szellem mélyéről fakadnak, és a szellem tevékenysége által kerülnek a kialakított tárgyba: ismeretbe, cselekedetbe, műalkotásba és műszemléletbe. [...] A filozófia teória, azaz elmélet, az elmélet az igazság értékviszonyainak összessége, tehát a filozófia az igazság értékviszonyaiba fonja be a valóság és érték egész területét.”²⁹

Málnási Bartók György 1924-ben megjelent könyvének e tömör axiológiai feladatmeghatározását és rendszerbeli elhelyezését az esztétikára mint teoretikus értékdiszciplínára vonatkoztatva 1922-ben funkcionálisan is bemutatta. Mégpedig a Petőfi-centenárium apropóján, a *Petőfi lelke. Kísérlet az „aestheticum” megértésére* című, hetvenoldalas tanulmányában, melyben elméleti, az esztétikum mibenlétére vonatkozó esztétikai megállapításait Petőfi költészetén keresztül mutatta be.³⁰ Majd szinte változatlan terminológiával nyújtott tisztán elméleti megközelítést néhány esztétikai problémakörrel Az *esztétikai valóság* című, az *Esztétikai Szemlében*, 1937-ben publikált írásában.³¹ E két elfeledett tanulmány együttes értelmezése teszi átfogóbbá esztétikafelfogásának jelen, vázlatos értelmezését.

Bartók szerint az esztétika mint értékdiszciplína elsődleges feladata az esztétikum lényegének megállapítása, mivel a művészeti alkotások „mérővesszőjét” más forrásból méríteni nem lehet, csupán magának az aestheticumnak ismeretéből, mert az aestheticum rejti magában azt a változatlan és örök jelentést, amely a művészet alkotásának értéket kölcsönöz. Az aestheticum vizsgálatának célja tehát az értékadó jelentés felkutatása.³² Az esztétikum éppúgy a szellemnek alkotása, ahogy a logikum és az etikum, s mindhárom létezésének forrása a szellem tevékenysége: „az aestheticumnak első és legnemesebb, egyúttal legősibb jellemzője éppen az, hogy testvére az igaznak és a jónak, mert mindhármuk közös szülője a szellem.”³³ Az esztétikum létrehozása esetében elsődle-

ges a szellem formaadó, a műalkotás anyagának, matériájának formát adó tevékenysége, mely „a szó legteljesebb értelmében *teremtés*, valami eddig nem létezett létrehívása, a valóság részévé avatása.” A szellem e formaadása lényegkiemelő jellegű és az önértékűnek megragadása által új valóságot teremtő, s minél „teljesebben fejezi ki ezt a lényegét az aestheticum, annál nagyszerűbb az alkotás is, annál remekebb a mű. Ámde ez a lényeg nem az anyagnak a lényege, hanem a szellemé, minél több és hangsúlyosabb a szellemiség valamely műalkotásban, annál magasabb fokán áll az a művészetnek. Ezért a szellem az anyagot meglelkesíti, [...]”³⁴ A műalkotás esztétikuma a befogadásban az „intuitio” által mint egész ragadható meg, mivel maga a műalkotás is, a tartalom és forma egységében egy „organikus Egész”.³⁵ A műalkotásban a részeknek csak annyiban van értékük, amennyiben az esztétikai Egész organikus egységei, mivel az Egész több, mint a részek összege, és éppen ez a „több” ad önértékűséget, művészi létet az egyes részeknek. Vagy ahogy *Az esztétikai valóságban* fogalmaz: a műalkotás és a befogadó között létrejött „esztétikai viszonyban elengedhetetlen az egységes Egésznek átfogó és mélységes megélése, egyetlen aktussal való megragadása”.³⁶ Befogadóként „a műalkotásban az Egészet ragadjuk meg az *intuitio* által. Az *intuitio* tömör szemlélete a részek fölött állva behatol az Egésznek jelentésébe, és a véges Egészekbe a végtelenség jelentéseit helyezi”.³⁷ Bartók György szellemfilozófusként a befogadói folyamat jelentésadását oly módon látja, miként csaknem negyven év múlva Hans-Georg Gadamer hermeneutikájában: „a műalkotásban rejlő igazi értelem kimerítése azonban nem ér véget valahol, hanem valójában végtelen folyamat”.³⁸ Bartók szerint, miként a befogadó a műalkotásban az Egészet ragadja meg az intuíció által, oly módon jön létre magának az alkotásnak a teremtő folyamata is: „a művész teremtő és jelentést adó intuíciója segítségével az anyag minden kis atomjában az egész kosmost látja kifejezve”.³⁹

Az esztétikum másik alapsajátossága a projekció, szintén a szellem tevékenységére jellemző, ahogy mindaz projekció, amit az ember valaha alkotott. Miként a tudós, aki szellemének tartalmát vetíti ki előttünk művében, vagy az „erkölcsiség hőse” a maga szellemének tartalmát teszi valósággá a cselekedete által, úgy a művész is „alkotásaiban szellemének tartalmát vetíti ki az aestheticum szemléleti síkjába. Plató és Kant filozófiájának minden része *maga* Plató és Kant, Napóleon és Széchenyi életének minden cselekedete *maga* Napóleon és Széchenyi, Beethoven és Petőfi lángelméjének minden alkotása *maga* Beethoven és Petőfi.”⁴⁰ E bartóki megállapításról

ismét egy hermeneuta, a teológus Schleiermacher, a modernitás hermeneutikájának XIX. századi megteremtője juthat eszünkbe, aki szerint: „minden gondolatképződményt életmozzanatként kell megérteni egy teljes ember összefüggésében”.⁴¹ Az alkotás esztétikai értékűvé csupán a kellő forma által válik, azonban ez nem valamely külső forma utánzása, hanem a belső lényeg kifejezése a forma által. „A forma az a belső, tevékeny erő, melynek segítségével a *jelentés* az anyagon át megvalósul, láthatóvá, érzékelhetővé válik, a forma az a tényező, amely az eszmét az anyag fölött diadalra viszi. Minden művészetnek arra kell törnie, hogy a lényegét, a lényegkifejező eszmét valósítsa meg s e célból a súlypont mindig a formára esik, amelynek tevékenysége a lényeg megvalósítására irányul. A művész korlátlan úr annak megállapításában, hogy minő eszközökkel és minő tartalmi elemekkel érheti el a maga művészi célját; e tekintetben nem kötik őt sem szokás, sem szabály, sem törvény, csupán az aestheticum és az ízlés parancsa, mely az alkotó *lelkiösmeretében* nyilvánítja magát.”⁴²

Az esztétikai valóság című tanulmányában folytatja a művészi szabadság gondolatkörét: a művészi tevékenység „eredeti, szabad és független tevékenység”, mely képessé teszi a művészt arra, hogy a „természet fölé emelkedjék és a természet eszközeinek segítségével hozza létre nem azt, ami a külső természeti világban a legmagasabb, hanem ami az emberben a legmagasabb és legfenségebb. Ezért a művészet valóban az embernek legmagasabb megnyilatkozása, és ahol nincs művészet, ott nincs ember.”⁴³ A művész szabad és független alkotótevékenységének produktuma, a felemelő műalkotás képes csak a befogadót kiragadni az érzéki világ minden viszonylatából, a „hasznosság által reánk diktált törtétekből”, „az érdek teremtette szemléletből”, a „gyakorlati élet kötelékeiből”, egy „magasabb világba emelve fel”, „életünk elmélyítésére kényszerítve”.⁴⁴

Bartók esztétikafelfogásának legfontosabb kategóriáit két kortársa és egyben egyetemi kollégája, Pauler Ákos és Sík Sándor esztétikájában hasonlóan felleljük. Pauler Ákos a kolozsvári egyetemen a század legelején volt néhány évig közvetlen munkatársa, míg Sík Sándor a szegedi egyetemen 1930 és '40 között volt bölcsészkar professzortársa. Bartók György a szellemfilozófia képviselőjeként több olyan kérdéskört is felvetett, mely az értelmezés, a lényegi megértés problematikájára mutatott rá, s egy-két e téren tett megállapítása összhangban áll mind a XIX. századi schleiermacheri, mind a XX. század második felének hermeneutikai gondolkodásával. Ebben a vonatkozásban a Sík Sándor-i *Esztétikához*⁴⁵ áll kissé közelebb a bartó-

ki felfogás. *Abszolútum a művészetfilozófiában századunk első felében* című könyvemben⁴⁶ a pauleri objektívizáló, valamint abszolutisztikus felfogást a kortárs esztétikákkal, míg *Pauler Ákos esztétikája – Komparatív reflexiók* című tanulmányomban⁴⁷ pedig Sik Sándor *Esztétikájával* vettem össze, s az itt megállapított valamennyi párhuzamosságot Bartók György esztétikafelfogásában is megjeljük. Így az esztétikát mindhárman érték tudományak vélik. Mindhármuknál egy következetesen érvényesített metodológia látható: az állandó összehasonlítás a logikai, igazra törekvő; valamint a cselekvés jóra törekvő lelki irányultságai és a művészi alkotás, valamint a befogadás szépre irányuló tevékenysége között. Mindhármán a műalkotást egységként, egészként fogják fel, melynek alapja az a lelki tartalom, amit az alkotó az esztétikai tárgyban kifejez, kivetít, és amit a befogadó utánaél, beleérez. Mindhármuknál a művészet lényege, hogy a szellemi értékeket műalkotások útján fedeztetni fel, ismerteti meg velünk, mindenekelőtt a Szép – Jó – Igaz önértékeit, ily módon a művészet funkciója az, hogy ezen ideális, magasabb rendű világ felé mozdítja a befogadót. E közös sajátosságok teszik esztétikájukat abszolutisztikussá. A XX. század első felében ahhoz a nemzedékhez tartoztak, akik még hittek az emberi szellem önértékű tevékenységében és alkotásaiban, kiváltképp a művészetben, mely az emberi lélek számára képes megőrizni és megmutatni, éltetni az abszolút értékeket, melyek nélkül az ember életének értelmét nehezen tudnánk meghatározni.

JEGYZETEK

- 1 *Bibliográfia I. Kötetek, tanulmányok, különnyomatok, cikkek és fordítások* = BARTÓK György: *Válogatott filozófiai írások*. Szerk. TONK Márton, SZÉLYES Éva. Kolozsvár–Szeged, Pro Philosophia, 2001, 248–258.
- 2 BARTÓK György: *Az erkölcsi érték filozófiája*. Kolozsvár–Budapest, Stein–Kókai, 1911; második kiadás: Kolozsvár, Universitas Francisco-Josephina, 1942); Uő: *A filozófia lényege és alapproblémái* = *Acta Litterarum ac Scientiarum Regiae Universitatis Francisco-Josephinae. Sectio Philosophica. Tomus I. Fasc. III.*, 75–117., Szeged, Városi Ny., 1924, a szegedi és a kolozsvári kiadásokat követően az ötödik, utolsó kiadása: Bp., 1947; Uő: *A „szellem” filozófiai vizsgálata*. Bp., Akadémiai, 1934; Uő: *Ember és Élet. A bölcséleti antropológia alapvonalai*. Bp., Franklin Társulat, 1939; Uő: *i. m.* (2001)
- 3 BARTÓK György: *A művészi szemlélés* = *Pásztortűz*, 1921, I. k., 136–138.; Uő: *Petőfi lelke. Kísérlet az „aestheticum” megértésére*. Bp., Studium, 1922; Uő: *A zene hatalma* = *Pásztortűz*, 1923, I. k., 234–238.; Uő: *A kultúrphilosophia néhány alapkérdéséről* = *Athenaeum*, 1929, 148–152.; Uő: *Az esztétikai valóság* = *Esztétikai Szemle*, 1937, 73–83.
- 4 Vő. Bartók György és műveire vonatkozó írások = BARTÓK: *i. m.* (2001), 268–270.
- 5 GAAL György: *Bartók György, a filozófus püspök halála centenáriuma* = *Református Szemle*, 2007, 6. sz., 1350.
- 6 Uo., 1328–1331.
- 7 RAVASZ László: *Dr. Bartók György mint theologus* = *Málnási dr. Bartók György püspök emlékezete*. Kolozsvárt, Steif Jenő, 1909, 47.
- 8 *Romániai magyar irodalmi lexikon: Szépirodalom, közírás, tudományos irodalom, művelődés I. kötet (A–F)*. Szerk. BALOGH Edgár, Bukarest, Kriterion, 1981, 185.
- 9 MARISKA Zoltán: *Kolozsvári végjáték, szegedi kezdés* = *Felvilágosodás. Magyar századforduló. A VII. Hungarológiai Kongresszus Filozófia Szekciójának előadásai*. Szerk. EGYED Péter, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2012, 191–219.
- 10 MARISKA Zoltán: *Nyitóbeszéd Málnási Bartók György születésének 125. évfordulójára rendezett ünnepi ülésen* = *Mikes International Hungarian Periodical for Art, Literature and Science*, 2007, 4. sz., Melléklet, 10–15.
- 11 KISSNÉ NOVÁK Éva: *Megnyitó beszéd* = *Mikes International Hungarian Periodical for Art, Literature and Science*, 2007, 4. sz., Melléklet, 18–20.
- 12 TÓTH Miklós: *Bartók György az ember*. *Mikes International Hungarian Periodical for Art, Literature and Science*, 2007, 4. sz., Melléklet, 15.
- 13 Vő. TAMÁS Gáspár Miklós: *Egy szerény filozófus emlékére* = *Korunk*, 1971, 5. sz., 761–762.
- 14 TÓTH: *i. m.* (2007), 15–16.
- 15 TAMÁS: *i. m.* (1971), 761–762.
- 16 BARTÓK György: *Az akarat szabadság problémája*. Kolozsvár, Stein János M. Királyi Egyetemi Könyvkereskedése, 1906
- 17 A Hollandiai Mikes Kelemen Körhöz tartozó Mikes International Alapítványnak és internetkiadónak köszönhetően Böhm Károly, Málnási Bartók György, valamint az „Erdélyi Iskola”, azaz a Kolozsvári Filozófiai Iskola képviselőinek legfőbb könyvének digitalizált újrakiadása internetes, on-line formában olvasható a Mikes International Magyar Szellemi Fórum honlapján. http://www.federatio.org/mikes_int.html
- 18 KIBÉDI VARGA Sándor: *A szellem hatalma*. München, Aurora Könyvek, 1980
- 19 PERECZ László: *Az antipozitivizmus áramában. A Böhm-iskola és a Lukács-kör a századelőn* = *Magyar Tudomány*,

- 2011, 12. sz., 1499–1507. Vö. PERECZ László: *Túl a neokantianizmuson – vázlat az Erdélyi Iskoláról = Pro Philosophia Füzetek*, 1998, 13–14. sz., 219–236.
- 20 KIBÉDI VARGA Sándor: *Magyar és német filozófia. Az erdélyi és a bádeni iskola* = KIBÉDI VARGA: *i. m.* (1980), 65.
- 21 MÁTÉ Zsuzsanna: „Szép eszéről, szép lelkéről”. *Tanulmányok a fiatal Fülep Lajos művészetfilozófiájáról*. Szeged, JGYTF, 1995, 17–24.
- 22 BARTÓK György: *A filozófia lényege* = BARTÓK: *i. m.* (2001), 41–43.
- 23 Uo., 44–51.
- 24 BARTÓK György: *A „szellem” filozófiai vizsgálata* = BARTÓK: *i. m.* (2001), 108–147.
- 25 BARTÓK György: *A filozófia lényege* = BARTÓK: *i. m.* (2001), 62–66.
- 26 Uo., 90–91.
- 27 BARTÓK György: *A kultúrphilosophia néhány alapkérdéséről* = *Athenaeum*, 1929, 148–149.
- 28 BARTÓK György: *A „szellem” filozófiai vizsgálata* = BARTÓK: *i. m.* (2001), 140–141.
- 29 BARTÓK György: *A filozófia lényege* = BARTÓK: *i. m.* (2001), 99–105.
- 30 BARTÓK: *i. m.* (1922)
- 31 BARTÓK György: *Az esztétikai valóság = Esztétikai Szemle*, 1937, 73–83.
- 32 BARTÓK: *i. m.* (1922), 5.
- 33 Uo., 11–12.
- 34 Uo., 13–14.
- 35 Uo., 20–22.
- 36 BARTÓK: *i. m.* (1937), 77.
- 37 BARTÓK: *i. m.* (1922), 27–28.
- 38 GADAMER, Hans-Georg: *Igazság és módszer. Egy filozófiai hermeneutika vázlat*. Ford. BONYHAI Gábor. Bp., Gondolat, 1984, 115., 212–213.
- 39 BARTÓK: *i. m.* (1922), 28–29.
- 40 Uo., 42.
- 41 Idézi Schleiermachert GADAMER: *i. m.* (1984), 223.
- 42 BARTÓK: *i. m.* (1922), 60–61.
- 43 BARTÓK: *i. m.* (1937), 79.
- 44 Uo., 74–80.
- 45 MÁTÉ Zsuzsanna: *Sík Sándor, a szépíró, az irodalomtudós és az esztéta*. Szeged, Lazi, 2005, 193–238.
- 46 MÁTÉ Zsuzsanna: *Abszolútum a művészetfilozófiában századunk első felében*. Szeged, JGYTF, 1994, 92–106.
- 47 MÁTÉ Zsuzsanna: *Pauler Ákos esztétikája – Komparatív reflexiók = Pauler Ákos filozófiája*. Szerk. FRENYÓ Zoltán, Bp., MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Filozófiai Intézet, 2014, 113–122.